

В передмові до книги вказувалось, що М. Носаль – священик і визнаний у народі фахівець травознавства. Книга користувалась великим попитом і вже в 1959 р. в тому ж видавництві вийшло друге її видання російською мовою. Про священика М. Носаля вже не згадували, натомість назвали його агрономом. Так почалася тріумфальна хода мудрих носалівських книг, збулася мрія Носаля Старшого подарувати людям знання про цілющу природу. Як нам відомо, книгу перевидавали сім разів.

І. Носаль, виконавши волю батька, продовжував досліджувати лікувальні властивості рослин. Одночасно (з 1968 р., він був викладачем загальноприродничого факультету Київського державного університету, що в той час працював у Рівному. Великий природолюб, Іван Михайлович закликав до пізнання нав-

колишнього світу, пропагував любов і бережливе ставлення до природи. І вже на заході життя написав і видав книгу “Від рослини до людини” (К.: Веселка, 1995), яку присвятив світлій пам’яті вченого й патріота, академіка В. Дроботька.

Помер І. Носаль 17 серпня 1996 р. Його поховали поряд з могилами батька й матері в с. Тютьковичі (нині в межах міста).

Рівняни вшанували пам’ять видатних травознавців. Вулиця, на якій з 50-х років до кінця життя мешкав І. Носаль, носить його ім’я. А в серпні 2001 р. поруч із дзвіницею Свято-Успенської церкви в Рівному було урочисто відкрито пам’ятний знак протоієрею Михайлу Носалю.

Мрією й надією громадськості краю є створення в Рівному музейного комплексу народного цілительства імені Носа-

“САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...” (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕДИЦІЇ НА ЗВЕНИГОРОДЩИНУ)

Ірина Денисюк (м. Київ)

Творчість Т. Г. Шевченка зачарувала не одне покоління українців. Змальовуючи побут селян, Тарас Григорович підсилює уяву читача описами садків, у яких і смуток, і безтурботна радість:

В садку темному ягнята
Удень пасуться. А вночі
Віщують сови та сичі...¹

Як була я молодою –
І гадки не мала,
По садочку походжала,
Квітчалась, пишалась...²

Побувавши у Кирилівці, рідному селі Тараса, звернула увагу на давні садиби, що збереглися з XIX ст. Межі цих садиб окреслені залишками ровів, ширина яких 120 см, а глибина 150 см. Так, садиба Григорія Шевченка, батька поета, має

форму трапеції і розташована на схилі в межах 1 га. Садиба брата Шевченка Йосипа, займала площу на рівнині, на якій тепер розміщено 12 сучасних садиб по 25 соток кожна. Характерною ознакою цих садиб, які не схожі за формою і розмірами є те, що велику площу в них займають сади. Сад – це земельний масив, або ділянка землі, зайняті багаторічними плодовими деревами³.

За господарсько-ботанічними ознаками плодові поділяються на зерняткові (яблуня, груша) та кісточкові (вишня, слива, абрикос). Визначити, яких дерев – кісточкових чи зерняткових порід – було більше в садах XIX ст., складно. Кожен селянин-садовод керувався своїми уподобаннями до плодових культур, зважаючи на клімат та властивості ґрунту.

Ще на поч. XIX ст. була мало розвинута селекція плодових, а тому селяни

користувалися саджанцями дикоростучих плодкових. В середині XIX ст. спостерігається тенденція покращення якості фруктів за допомогою завезення іноземних сортів та посилюється відбір місцевих сортів. З'являються промислові сади, покращуються присадибні селянські садки. Селяни-садоводи розводять плодві дерева з метою отримати як хороший продукт харчування, так і додатковий прибуток. Вивчаючи стан садівництва XIX ст., Л. П. Симиренко писав: "Хай ми не можемо поскаржитися на те, що в нас мало фруктових садів, то біда в тім..., що замість цінних десертних – повселюдно вирощують дерева найпересічніших сортів..."⁴

На Звенигородщині садівництво сприяли як клімат, так і темно-сірі опідзолені ґрунти⁵. У с. Кирилівці (тепер Шевченкове) збереглися перекази про те, як місцеві чумаки в солом'яниках брали з собою сушені яблука, груші, сливи. Садівництво вважалося тут хорошим промислом, було багато сушарень у садках⁶. У Кирилівці та Моринцях на давніх садибах залишилися насадження садків XIX ст., які умовно можна поділити на три групи – садки вишневі, сливові, яблуневі. У вишневому садку біля хати дерева висаджували довільно, без чітких рядів. За вишневим розміщували сливовий садок, який по кількості дерев міг бути більшим. До речі, слив і вишень садили тільки по декілька дерев. А вже з роками навколо них виростав сад. Молоді деревця сходили з кореневої порослі або з кісточок. Господар довільно формував садок (вилучав старі дерева замінюючи їх на молоді, що вирости в цьому садку). Такий спосіб розведення кісточкових порід був дешевим та доступним, але мав особливість забруднювати ґрунт великою кількістю кореневої порослі, з якою потрібно було боротися. Тому особливістю давніх вишневих та сливових садків є велика кількість пеньків від вирубаних дерев і пронизаний кореневищами ґрунт. Цей спосіб розведення погіршував і сортові особливості кісточкових порід.

Із середини XIX ст. найбільшу площу займав яблуневий садок, у якому,

крім яблунь, були й груші. Дерев садили чіткими рядами на відстані 7–11 м один від одного.

Щоб мати прибуток, потрібно було розводити прибуткові, урожайні сорти, котрі користуються попитом у покупця та придатні до тривалих подорожей по ґрунтових дорогах. Усім показникам відповідав яблуневий сорт Сінап. Існує повір'я "что родоначальникъ Синапа завезён въ Крымъ с противоположного берега Чёрного моря, изъ Синапа въ Анталии"⁷. Можливо, чумакуючи до Криму, батько Тараса і привіз саджанець Сінапу до своєї садиби. Сінап (татарська назва Сари-Сінап "жовте", анатолійська Деміль-Алла "залізне"), невідомо коли переселене до Криму. Дерево Сінапа має характерну високу пірамідальну форму. Штамб прямий і сильний, а гілля підняте вгору. Кора на молодих гілочках блискуча, бурувато-жовта зі світлими крапочками і рисочками. Листя темно-зелене, досить довге і вузьке. Загалом Сінап нагадує дерево груші. Плодоносити дерево починає на 12–15 році після посадки⁸. Плоди приносить через рік. Сам плід видовженої форми спочатку зелений, потім стає восково-жовтим з рожевим бочком, зберігається до наступного літа.

Сінап прижився на плодородних ґрунтах Звенигородщини і в теперішній час трапляється в садах с. Шевченкове, с. Моринцях, с. Журжинці. Дерево Сінапа, в порівнянні з іншими, менш сприйнятливим до захворювань. Рани на дереві швидко затягуються корою. В міцну деревину неохоче забираються черви, а міцна кора протистоїть різким переминам температури та нечутлива до опіків⁹. Основною перевагою в розведенні цього сорту було і є досить пізні цвітіння, що забезпечує від наших весняних заморозків, та довге зберігання плодів.

Окрім Сінапа, в садах XIX ст. мали попит Ренет Симиренко ("Зелена гуда" – місцева назва с. Шевченкове), "Волова морда", Антонівка, Папіровка ("Ватня Папіровка" – місцева назва с. Шевченкове), "Титовка". Кожен господар прагнув висадити в саду дерева з різним

періодом плодоношення

Незважаючи на те, що давні сорти яблунь починали плодоносити на 8–12 рік після посадки, довговічність і продуктивність деяких перевищує 100 років. За свідченнями жителів с. Шевченкове, на садибі, яка належала братові поета, росте Антонівка, їй понад 140 років¹⁰. Взагалі, в селі збереглося багато давніх садків, у яких вік дерев перевищує 100 років і вони плодоносять.

В саду висаджували по 3–5 грушевих дерев. Груша – довговічна порода. Дерево груші розвивається повільно і досягає великих розмірів. В порівнянні з яблунею, воно розвивається сильніше, росте вище, плодоносити починає раніше, живе довше. У селянських садах росли груші дички і великою шаною користувався сорт Лимонка. Л. П. Симиренко вважав цей сорт українським¹¹.

Вишня, слива, абрикос починають плодоносити на 3–5 рік після посадки, але не такі довговічні, як яблуні та груші. У XIX ст. поширеним був сорт вишні Шпанка. Під назвою Шпанки було декілька самостійних сортів вишні (Шпанка велика, Шпанка рання, Шпанка Мліївська). Великої різниці між цими сортами не було. У селянських садках поширені були вишні “прості” (місцева назва с. Шевченкове), Лотовка в цій місцевості зустрічається рідко.

Сливи теж були “прості”, “сині” (місцеві назви с. Шевченкове, с. Моринці), але перевагу надавали Венгерці. Назва одна, а Л. П. Симиренко описав 15 сортів Венгерки, поширених у XIX ст. Серед цих сортів великим попитом користувалася Венгерка звичайна (місцева назва “Угорка”).

Черешні й абрикоси теж мали своє місце в селянському саду. Черешні садили в кінці саду або біля межі. Дерева розросталися до великих розмірів. Поширені були “чорні” черешні з дрібними, гіркуватими ягодами. Абрикос висаджували так, щоб йому не заважали інші дерева.

Вибираючи земельну ділянку для саду, звертали увагу на залягання ґрунтових вод та родючість ґрунту. Всі плодові дерева люблять родючі ґрунти з супі-

щаним або легкосуглинковим підґрунтям. Гарно розвинута коренева система вишні, сливи, яблуні сягає в глибину до 2–2,5 м, а груші до 3–5 м. При посадці саду, зважаючи на вказані особливості плодкових, вишні і сливи висаджували неподалік від хати, а яблуні, груші – подалі. Традиційне розміщення плодкових дерев на присадибних ділянках збережено і в наш час.

Традиційним є і приготування узвару з сушених яблук, груш, слив.

У XIX ст. садівництво в с. Шевченкове вважали хорошим промыслом і нині воно є прибутковим. Так, на орендованій землі фермер-садівник Олійник М. С. вирощує високопродуктивні, пальметні сорти. Своїм досвідом він ділиться з українськими садівниками та садівниками Польщі, Німеччини, США.

Для розвитку садівництва має велике значення попит та вартість сорту. В наш час пропонується велика кількість вітчизняних та іноземних сортів для вирощування в промислових та присадибних садах. Давні сорти витримують гідну конкуренцію на рівні з сучасними сортами. Такі сорти, як Сінап, Ренет Симиренко, Антонівка, Папіровка, Титовка вирощують і тепер у сільських присадибних садах Звенигородського р-ну і с. Дібровка, с. Орли, с. Хижинці, с. Дашуківка Лисянського р-ну. За своїми смаковими якостями і довговічністю ці сорти будуть користуватися попитом ще довгий час.

¹ Шевченко Т. Кобзар. – К., 1984. – С. 312.

² Там само. – С. 301.

³ Українська сільськогосподарська енциклопедія. – К., 1970. – С. 519.

⁴ Симиренко Л. Помологія. – К., 1972. – Т. 2. – С. 7.

⁵ Карта ґрунтів р-н Звенигородки.

⁶ Записано від Гулак Т. В., Димерець І. А. у с. Шевченкове в 2004 р.

⁷ Дзюбин М. Крымские синапы, челебе, гулькембе. – С.Пб., 1894. – С. 5.

⁸ Там само. – С. 12.

⁹ Там само. – С. 10.

¹⁰ Записано від Гулак Т. В., Димерець І. А. у